

УДК 316. 32

ББК 87.6

Вікторія Пітулей

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню процесу глобалізації як визначального факту сучасності. У процесі розгляду виділено основні сутнісні аспекти процесу глобалізації. Виокремлено та описано основні сфери прояву глобалізації. Проаналізовано об'єктивні й суб'єктивні передумови її виникнення.

Ключові слова: глобалізація, інформаційне суспільство, інтеграція, універсализація, глобалістика, глобальна політика, комунікаційні процеси.

Глобалізація – її зміст і суперечливий характер, наслідки та широкий спектр сприйняття світовим загалом і наукова рефлексія цього феномену – є одним із найвизначніших явищ сучасності. Важко уявити когось із політиків або дослідників соціально-політичних процесів, які б не порушували у них контекст глобалізаційних проблем. Відзначаючи нову якість глобалізації, її ідентифікують із п'ятою владою. Водночас доволі поширеними є твердження, що глобалізація нічого в собі не містить, що це лише друге видання колоніалізму. Вона при цьому інтерпретується на зразок відомої марксистсько-ленінської тези про зростання суспільного характеру виробництва та визначається терміном “інтернаціоналізація”. Висловлюються також думки, що глобалізація – просто модне слово, яке не має власного змісту.

Однак глобалізація як об'єктивно реальне явище сучасної цивілізації є предметом полеміки не лише в публіцистичній літературі, а й у спеціальних наукових дослідженнях. Тому, незважаючи на відсутність однозначного трактування самого поняття “глобалізація”, у контексті завдань соціальної філософії є необхідність у визначенні сутності й специфіки глобалізаційних процесів. Ця обставина й зумовила актуальність написання цієї статті.

Мета статті полягає в соціально-філософському аналізі феномену глобалізації як визначального виміру сучасності задля з'ясування його позитивних і негативних аспектів у контексті сучасних соціальних трансформаційних процесів.

Визначне місце в дослідженні проблеми посідають роботи Д. Белла, У. Бека, З. Бжезинського, І. Валлерстайна, Р. Робертсона, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, Д. Гелда та багатьох інших. Загальною рисою досліджень цих авторів є те, що їх філософський підмуток становить лібералізм, що, як відомо, виходить із природно-історичного характеру соціального прогресу, правової держави та відокремлення держави й громадянського суспільства. Звідси висновок, що глобалізація – це не що інше, як ліберальна (безкровна) революція, або її ще називають “неоконсервативною революцією”.

Вагомий внесок до глобалістичної проблематики зробили російські дослідники, серед яких передовсім такі: С. Долгов, В. Іноземцев, М. Ільїн, О. Неклеса, О. Панарін, В. Лапкін, В. Пантін, А. Уткін та багато інших. Їхні дослідження, на наш погляд, мають у цілому достатні наукові обґрунтування, а наслідком є багато цікавих оригінальних узагальнень і висновків. Водночас деякі з них відзначаються суперечливістю й однобічністю через надмірне захоплення їх авторів ідеями російської виключності та історичної ролі Російської Федерації в сучасних цивілізаційних змінах.

Останнім часом проблема глобалізації привертає увагу й українських учених. Серед них значне місце належить І. Гладію, В. Гречанінову, М. Долішньому, О. Зернецькій, М. Жулинському, Г. Коломійцю, О. Крисенко, А. Малюк, Ю. Пахомову, М. Поджарському, М. Шепелєву та ін. Дослідження цих учених порушують нагальні питання глобалізаційних процесів у контексті українського державотворення.

Сам термін “глобалізація” походить від англійського “global” (світовий, загальний). До наукового обігу воно увійшло в 60-х рр. ХХ ст. завдяки дослідженням представників Римського клубу – Е. Ласло, Д. Медоуз, М. Месаровича та ін. При цьому необхідно зауважити, що в системі наукового знання не вироблено єдиного, завершеного й загальновизнаного понятійно-критеріального апарату. Відтак глобалізація трактується як “розширення світових соціальних зв’язків, які з’єднують віддалені регіони таким чином, що місцеві події розвиваються під впливом подій, які відбуваються за багато миль від них” (Е. Гідденс [4, с.431]); розглядається як “історичний процес посилення контактів між різними частинами світу, який призводить до зростаючої однаманітності в житті народів планети” (Р. Робертсон) тощо [1, с.149].

Водночас аналіз глобалізаційних процесів передбачає, що “політична, економічна, соціальна діяльність стає всесвітньою за своїми наслідками”, а також “означає, що відбулося посилення взаємодії та взаємозв’язків всередині держав і суспільства та між ними самими” (Д. Гелд) [3, с.156]. Отже, глобалізацію можна уявити як процес об’єднання людства в єдиний світовий організм, оскільки характерними ознаками глобалізації називають розширення, поглиблення й прискорення взаємозалежності у всіх аспектах сучасного суспільного життя: від культурного до кримінального, від фінансового до духовного.

Глобальна політика охоплює поняття, що висвітлюють поширення політичної влади й політичної діяльності крізь кордони сучасних держав. Політичні рішення й акції в одній частині світу можуть мати всесвітній резонанс, а місця політичної дії та прийняття політичних рішень можуть бути пов’язані швидкими комунікаціями в складній мережі учасників прийняття політичних рішень і політичної взаємодії. Під глобальним управлінням розуміється сукупність формальних інституцій та організацій, завдяки яким формуються і стають усталеними правила та норми, які управляють світовим порядком, у сполученні з неформальними організаціями й групами тиску, які переслідують цілі й завдання, пов’язані з транснаціональними управлінськими та владними системами. Не піддається сумніву загальне визнання посилення глобальної взаємозалежності. І, звичайно, як завжди, характерна для нашої епохи суттєва незгода проміж науковцями щодо концептуалізації глобалізації, її випадкової динаміки та структурних наслідків.

Основні прояви глобалізації спостерігаються в політичній сфері, фінансово-економічній, культурній та в навколишньому середовищі. Так, політична глобалізація розглядається як поява глобальної політики й елементів космополітичного права з новими формами регіоналізму, у тому числі регіоналізму політичного, під яким мається на увазі географічне угруповання суміжних держав, які мають спільні властивості й різносторонні структури (ЄС, АСЕАН). Формуючи нові системи комунікацій, політична глобалізація створює новий досвід, нові засоби взаєморозуміння й нові межі політичного порівняння незалежно від безпосереднього контакту з певними народами або питаннями. Супутніми тенденціями політичної глобалізації є нерівний доступ до нових засобів комунікації, що супроводжується вилученням із глобальної політики окремих суб’єктів, систем; сприяє розвитку глобального феодалізму, неолібералізму як сучасних процесів глобалізаційної політики та трансформації основ світового порядку завдяки переусталенню традиційних форм суверенної державності й переупорядкуванню міжнародних політичних відносин.

Фінансова глобалізація розглядається як процес зростання фінансових потоків (це помітно від 80-х рр. ХХ ст.), позики міжнародного банку, кризи, девальвації (1992–1998 рр.), нав’язування урядам глобалізацією зовнішньої фінансової дисципліни, баланс фінансової сили, який змінюється, глобальні мережі виробництва (спроможність виробляти продукцію в декількох країнах і генерувати й реалізовувати конкурентні

переваги різних місць як засіб глобального бачення ситуації та глобальної конкурентної переваги). Помітними явищами фінансової глобалізації є конкуренція, регіоналізація міграції населення (що виявляється у високій швидкості індивідуальної та групової міграції у світі), формуванні світових ринків праці та прикордонного контролю), зростаючий рівень нагляду за міграцією, очікування та вимоги наймачів, проблема професійної компетентності.

Культурна глобалізація набула всесвітнього масштабу за рахунок розповсюдження міжнародних торговельних марок, глобального домінування символів попкультури та комунікативності подій цієї культури. Одними з найбільш публічних символів культурної глобалізації вважають торгову марку “Кока-Кола”, Книгу рекордів Гіннеса, новини від CNN та ін. Ключовими сферами глобалізації культури є комунікаційні процеси, насамперед: телекомунікації й мова, багатонаціональна медіаіндустрія, радіо, музика, кіно, телебачення, туризм. Під їхнім впливом відбувається зміна зовнішнього культурного середовища, що допомагає створити “вікна можливостей”, крізь які проникають нові ідеї, відбуваються зіткнення різних релігійних вірувань, ідеологій і стилів життя, які конкурують між собою. Важливого значення в глобалізаційних процесах культури набуває толерантність, як ключовий фактор ненасильства та розвитку демократії.

Глобалізація й навколишнє середовище розглядає шляхи взаємодії суспільства та світу природи, процеси деградації навколишнього середовища, насамперед небезпеку, яку вона несе, її вплив на суверенітет й автономію держав. Отже, глобальні проблеми потребують глобальних відповідей: інтелектуальних зусиль і наукових досліджень, які б простежували й оприлюднювали глобальні та регіональні форми деградації навколишнього середовища; організації міжнародних співтовариств для врегулювання екологічних криз; координації й наполегливості глобальних і регіональних екологічних інституцій, законів, угод та протоколів [5, с.26].

Глобалізація, що охопила всі сфери сучасного буття людини, створила нову наукову галузь – глобалістику, продовжує ставити перед дослідниками нові питання, передовсім, щодо її природи, змісту й наслідків. Серед різних концептуальних підходів стосовно вищевказаного. Доволі поширеним є трактування глобалізації як такої, що фактично продовжує епоху модерну, кінцево реалізуючи завдання творення індустріальної, ринкової економіки, представницької демократії, системи захисту прав і свобод людини. Отже, “кінцево” означає вирішення певного спектра проблем. Це й завершення модернових процесів західної цивілізації, зокрема відторгнення спотвореного капіталізмом того, що задумувалося в епоху модерну (перебудова суспільства на провітницьких засадах розуму, рівності, свободи).

Це комплекс перетворень, які мають бути здійснені в тій (більшій) частині світу, де свого часу модернізація не відбувалася. Це також і якісно нові процеси в модернізованих західних країнах, домінантою яких є докорінні зміни у виробництві, але їм не надається належної уваги. Цілком логічно за цим підходом виглядає визначення часу зародження глобалізації, що нібито сягає глибин віків, коли традиційні держави й суспільства середньовіччя поступалися динамічним і відкритим, з якісно новими інституціями та суспільними формами, інакше кажучи, тоді, коли було започатковано творення націодержави.

Згідно з таким визначенням глобалізація змістовно виглядає збіднілою, й не уособлює принципово нову якість. Відповідно, і наслідки її стають легко прогнозованими, адже зміст модерну впродовж кількох століть висвітлено достатньо глибоко й різнобічно. Якби глобалізація зводилася лише до домодернізаційного періоду, то взагалі предмет дослідження був би відсутнім, і лишалося б незрозумілим, чому саме глобалізація так тектонічно струшує сучасний світ.

Спорідненою певною мірою з точкою зору марксистських теоретиків є точка зору окремих аналітиків, які претендують на об'єктивне, наукове дослідження феномену глобалізації. Однак, висловлюючи непоодинокі науково достовірні цікаві думки, вони залишаються немовби зашорені в поглядах на предмет і, як наслідок, надають глобалізаційним процесам одномірною негативного, якщо не демонічного змісту. Так, відомий російський дослідник О. Панарін, своїм чималим доробком у глобалістику, в роботах “Агенти глобалізму” (2000), “Спокуса глобалізмом” (2000) та ін. обстоює тезу глобалізації як другого видання колоніалізму. Вона, на думку вченого, “паразитична” й така, що нищить демократію [7, с.138].

Стрімко охопивши світ наприкінці ХХ століття, глобалізація, у крайньому разі її передумови й окремі складові, зародилася, на його початку. Свідченням цього є не стільки вже згадана реакція на зміни у світі з боку комуністичної ідеології, скільки дослідження, що з'являються на Заході. Пошлемося передовсім на Хелфорда Джона Маккіндера, який у статті “Географічна вісь історії” (1904 р.), хоча й у географічних термінах, однак чи не вперше в історії фіксує зламний характер прийдешнього часу, а також те, що 400-річна “Колумбова епоха”, яка відзначалась експансією Європи в найдаліші куточки світу, добігла кінця. Одночасно, за переконаннями дослідника, міжнародні відносини набули вигляду “закритої політичної системи... глобальних розмірів (a closed political system of world-wide scope)”. Таким чином, учений доходить висновку про те, що ніякий соціальний вибух, ніякий струс або зміна балансу сил не вщухнуть тепер у “незвіданому” просторі й хаосі варварства, але відчутно здетонують “хоч би й з протилежного кінця земної кулі” [6, с.215]. Дещо пізніше, 1931 року, ці ж положення відзначає Карл Ясперс у своїй роботі “Духовна ситуація часу”, коли ще не було ні Інтернету, ні ЕОМ, ані рекетно-ядерної зброї і доходить висновку, що “всі технічні та економічні проблеми набувають планетарного характеру”. Схожі ідеї розвиває він і в праці “Питання про винуватість: про політичну відповідальність Німеччини” [10, с.132].

У другій половині ХХ століття глобалізація стає чи не головним предметом досліджень представників Римського клубу, серед яких відомі західні дослідники, а також політики, опікуючись суперечливим характером розвою суспільства та його майбуттям, висловлюють багато глибоких і цікавих думок щодо глобалізації. Клуб видає кілька робіт, які на Заході стають справжніми бестселерами. Серед них доповідь комісії “Межі зростання” (1972 р.), доповідь М. Гернье “Третій Світ: три чверті світу”, доповідь комісії В. Брандта (тогочасний лідер німецьких соціал-демократів) “Південь – Північ: програма виживання”.

Остання чверть минулого століття стає ще багатшою на дослідження з питань глобалізації, яка відтепер – незаперечний факт сучасності. Глобосвіт уже нараховує понад мільярд мешканців планети, так званий золотий мільярд.

Наукова рефлексія глобалізації, на нашу думку, суперечить висновкам, що вона сягає початку модерну й “супроводжує” його упродовж майже всього другого тисячоліття. Цю тезу обстоюють непоодинокі автори, але послідовніше від інших американський політолог Р. Робертсон. Він поділяє глобалізацію на п'ять періодів, що тривають із XV до ХХІ ст. Глобалізація у цей спосіб ідентифікується з капіталізмом, від його визрівання й до розповсюдження в усьому світі [2, с.12]. Отже, така методологія дослідження мало що додає до існуючого знання. Більш обґрунтованою видається концепція глобалізації як явища, що уособлює новий крок людської цивілізації. Порівняти його можна з тими, що знаменували перехід від Стародавнього світу до Середньовіччя, а від нього до модерну. Тобто глобалізація – це продукт останнього сторіччя другого тисячоліття. При цьому щонайменше півстоліття знадобилося для визрівання об'єктивних передумов і певного суб'єктивного фактора для цього.

Об'єктивні передумови глобалізації коріняться в матеріальних основах відтворення людської цивілізації, адже за будь-якого суспільного устрою існує певна відповідність між засобами творення людьми матеріальних благ і способами підтримання їхньої життєдіяльності. У такому разі йдеться не про якісь, хоча й важливі, але поодинокі зміни у виробництві, а ті, що забезпечують третю хвилю цивілізації. Першу й другу, як відомо, детермінували відповідно землеробство й фабрика. Землеробство ліквідувало племінні об'єднання, мисливські угруповання та інші форми соціальної організації, замінивши їх на міста-держави, династичні монархії та федеральні імперії. Фабрика спростувала багато із цих організаційних форм, забезпечила масове виробництво й споживання. Як наслідок, утворюється націодержава з масовою й представницькою демократією. Конкретно третя (сучасна) хвиля цивілізації забезпечується суперсимволічним виробництвом (інші терміни: інформаційне виробництво, економіка знання).

Таке виробництво докорінно відрізняється від того, що базується на машинних засобах виробництва та сировині, й отримує назву "економіка фабричних труб". Суперсимволічна економіка складніша, її структура різнобічніша, а функціонування більш динамічне й ефективне. Та чи не головне тут – зміна самого характеру нової економіки, яке полягає в розширенні кола творення додаткової вартості. Відомий американський дослідник Елвін Тоффлер із цього приводу наголошує: у новій економіці всі створюють додаткову вартість: й одержувач, й інвестор капіталу, й оператор, що натискує на кнопки, і продавець, і розробник систем, і спеціаліст із телекомунікацій. І що особливо важливо, її створює споживач. Вартість виникає внаслідок усієї дії, а не окремого кроку або процесу [8, с.327]. Принципово, що в цій сукупності ключове місце посідає інтелектуальна праця. Знання стає стрижневим чинником сучасного виробництва.

Економіка епохи глобалізму творить свою власну машину як основний засіб виробництва. Проте це своєрідна машина як за конструктивними особливостями, так і кінцевим продуктом. Конструктивно вона складається не з металевих вузлів і деталей, як фабрична машина, а із цілих систем. Серед останніх мережа ринків, банків, промислових підприємств, що миттєво зв'язуються між собою та обмінюються потоками інформації. Продукує така машина не товари, а добробут.

Характеристика виробництва, що складає основну домінують глобалізації, є недостатньою без його міжнародного контексту. Погодимось з російським дослідником Миколою Косолаповим, який вважає головним наслідком людської цивілізації утворення техносфери – штучного середовища життєдіяльності людини, що припало саме на ХХ століття. Зміст цього феномену не в занадто розвинутих техніці, технологіях і навіть усьому матеріальному виробництві. Він перебуває в іншій системі координат, а саме: 1) неможливості для провідних промислово розвинених країн у разі виникнення соціальних або екологічних катастроф повернутися в доіндустріальний спосіб життя, оскільки це супроводжувалося б вимиранням величезної кількості населення; 2) здатності головних центрів техносфери (США, Японія, ЄС) підтримувати своє існування, спираючись на засвоєння просторово-ресурсного потенціалу всієї планети (звідси, зокрема, "національні інтереси США" у всьому світі); 3) за такої зміни техносфери природного середовища буття людини, що повернення його в доіндустріальне вже неможливе [9, с.450]. Таким чином, на планеті наприкінці ХХ століття, крім біоценозу (спільність біологічних форм життя) утворився техноценоз. Замість економічної людини – *homo economicus* – виникла нова людина – *homo technicus*, доля якої – усе ж нетривале життя. За умов суперсимволічного виробництва й глобалізації вона вже сьогодні поступається більш досконалій особі – *homo cognitus*. Е. Тоффлер, зокрема, зазначає: місце пролетаря займає "когнітарист".

Суб'єктивна передумова глобалізації має коріння у двох світових війнах. Останні було розв'язано націодержавами, що переслідували інтереси перерозподілу світу,

керуючись політико-економічними або політико-ідеологічними мотивами. Утрати у цих війнах склали понад 50 мільйонів людей, величезні матеріальні збитки та сучасне нагромадження засобів ведення війни викликають тривіальне відчуття страху, небезпеки майбутнього та підштовхують провідників не лише західних держав до інтеграції, отже, розширення й зміцнення глобалізації. Її розгортання зумовлено також необхідністю збереження загального ринку та єдиної валюти задля збільшення багатства країн-членів; важливістю контролю й стримування німецької потуги шляхом надання іншим країнам певної участі в управлінні Німеччиною; створенням необхідних умов для перетворення Великої Європи на один зі світових центрів сили поряд із Сполученими Штатами Америки та зростаючими азійськими гігантами. За півстоліття ця співдружність ззовні виглядала як 6–9–12–15 і нарешті 25 (з 2004 р.) держав, а за суттю пройшла шлях від “Загального ринку” до Європейського Союзу – міждержавного утворення з Єдиною Конституцією (розроблення якої на часі) і майже з усіма міждержавними владними інституціями.

Структурно-змістовний характер сучасних глобалізаційних процесів свідчить про те, що процеси глобалізації невинно розвиваються й поширюються у всіх сферах суспільного життя, маючи при цьому як своїх прихильників, так і супротивників. Наслідки глобалізаційних процесів впливають на розвиток багатьох держав світу, у тому числі й на Україну, визначаючи для неї роль учасниці таких процесів. Тому за таких умов Україна повинна віднайти свій власний оптимальний та адекватний шлях адаптації до глобалізаційних процесів.

1. Афиногенов Д. В. Свобода, наука, природа : (Об истоках глобального экологического кризиса) / Д. В. Афиногенов // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 4. – С. 149–160.
2. Бек У. Политическая динамика в глобальном обществе риска / У. Бек // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2002. – № 5. – С. 10–19.
3. Гелд Д. Глобалізація/антиглобалізація / Д. Гелд, Е. Мак-Грю ; пер. з англ. І. Андрущенко. – К. : К.І.С., 2004. – 180 с.
4. Гидденс Э. Последствия модернити / Э. Гидденс // *Новая постиндустриальная волна на Западе : антология* / под. ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – 631 с.
5. Иноземцев В. Л. Глобализация: иллюзии и реальность / В. Л. Иноземцев // *Свободная мысль XXI*. – 2000. – № 1. – С. 26–36.
6. Мартин Г. П. Западная глобализация : Атака на процветание и демократию / Г. П. Мартин, Х. Шуманн ; пер. с нем. – М. : Альпина, 2001. – 330 с.
7. Панарин А. С. Агенты глобализма / А. С. Панарин // *Москва*. – 2000. – № 1. – С. 138–151.
8. Тоффлер Е. Третья хвиля / Е. Тоффлер ; [пер. з англ. А. Євса]. – К. : Всесвіт, 2000. – 480 с.
9. Удовик С. Л. Глобализация: семиотические подходы / С. Л. Удовик. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2002. – 480 с.
10. Ясперс К. Вопрос о виновности: о политической ответственности Германии / К. Ясперс. – М. : Прогресс, 1999. – 146 с.

The article is devoted to research of process of globalization as defining fact of our time. In the process of consideration allocated to basic essential aspects of the process of globalization. The basic spheres of display of globalization are distinguished and described. Analyzed objective and subjective prerequisites for the origin of globalization.

Keywords: *globalization, information-oriented society, integration, omnifying, global, global politics, communication processes.*